

UOT 82-3.512.162

AYGÜN ORUCOVA

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ HEKAYƏ JANRINDA XOCALI DƏRDİ VƏ QARABAĞ HƏSRƏTİNİN BƏDİİ ƏKSİ (NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNDƏ)

XX əsrin sonlarında Azərbaycan xalqının həyatında baş verən soyqırımlar, doğma torpaqlarımızın itirilməsi, müstəqilliyimizin şəhidlərin qanı bahasına əldə olunması, qaçqınlıq, əsirlik və digər hadisələrin insanlarda yaratdığı kədər hissi, bitib-tükənməyən doğma yurd, el, oba həsrəti ümumilikdə Azərbaycan ədəbiyyatında olduğu kimi, Naxçıvan ədəbi mühitində də ana mövzulardan biri olmuşdur. Xocalı soyqırımının insanlıq adına sığmayan vəhşilikləri, vətənin dilbər guşələrindən olan dağlıq Qarabağ və onun ətrafındakı rayonlarımızın erməni-rus hərbi birləşmələri tərəfindən işğal, insanların bu böyük itkilər səbəbindən keçirdiyi iztirablar bədii dilin imkanları ilə ədəbi yaddaşımıza yazılmışdır. Bu bədii nümunələri birləşdirən ortağ cəhət onların hər birində bir gün mütləq müqəddəs vətən torpaqlarımıza xalqımızın qayıdacağına inam hissi idi.

Açar sözlər: *şəhidlik, qaçqınlıq, əsirlik, elan olunmamış müharibə, azadlıq, qələbəyə inam.*

Qədim tarixə və zəngin ənənələrə malik Naxçıvan ədəbi mühiti Azərbaycan söz sənətinin inkişafına zaman-zaman dəyərli töhfələr bəxş etmişdir. Bu ulu diyarın yetirmələri Azərbaycan ədəbiyyatının yüksəlişində, onun yeni mövzu və ideyalarla zənginləşməsində mühüm rol oynamışlar. XX əsrin 90-cı illərindən vətənpərvərlik, şəhidlik, düşməne nifrət mövzularının ədəbiyyatda ön plana keçməsi tarixi gerçəkliklərin bədii ədəbiyyata gətirilməsinin məntiqi nəticəsi idi. Azad Azərbaycan uğrunda canından keçən şəhidlər və şəhidlik mövzusu bu zamandan ədəbiyyatın ana mövzularından biri olmağa başlamışdır. “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabında da qeyd olunduğu kimi şəhidlik mövzusu, şəhidlik zirvəsini fəth və tərənnüm edən bədii nümunələr Azərbaycan ədəbiyyatında heç zaman 1990-cı illərdəki qədər olmamışdır. Ümumən Azərbaycan ədəbiyyatında olduğu kimi, Naxçıvan ədəbi mühitinin nümayəndələri də bu faciələri ümumxalq kədəri, matəmi, həm də qəhrəmanlıq tariximiz kimi dəyərləndirmişlər. İctimai əhəmiyyətli mövzuları bədii ədəbiyyata gətirməkdə daim maraqlı olan Naxçıvan ədəbi mühitinin nümayəndələrinin demək olar ki, hər birinin yaradıcılığında hansısa bir janrda Qarabağ kədəri və ya Xocalı harayı öz bədii əksini tapmışdır.

Naxçıvan ədəbi mühitinin nümayəndələrinin yaradıcılığında Qarabağ mövzusunda danışıqarkən kriminal həyatı əks etdirən dedektiv janrda romanları çap olunan yazıçı Akif Axundovun (1943) “Çətin günün dostu” adlı altıncı kitabındakı hekayələrdə torpağımızda faciələr törətmiş erməni millətçilərinin xisləti, qəddar təbiəti əks etdirilir. Nikbinlik, təmiz duyğular, saf məhəbbət, əsl dostluq kimi ülvi hisslər həmin hekayələrin əsas qayəsini təşkil edir. Akif Axundov “hekayə janrının imkanlarından istifadə edərək böyük mətləblərə toxunur” [2, s. 165]. 1968-ci ildə “İnad bəlası” hekayəsilə bədii yaradıcılığa başlayan Akif Axundovun “Qarabağ hadisələrindən bəhs edən “Tamah” hekayəsində müəllif erməni əxlaqının naqisliklərdən ibarət olduğunu və erməninin hansı məkanda yaşamasından asılı olmayaraq hiyləgər təbiətindən əl çəkə bilməməsini çox ustalıqla açıb göstərir” [4, s. 3]. “Tamah” hekayəsi müstəqillik dövrü hekayə janrı nümunələri arasında maraqlı süjet və kompozisiyası ilə fərqlənən bir kiçik hekayədir. Hekayədə obraz səviyyəsinə qaldırılmış Boz ilan, bala dovşanı və ermənilərin vəd etdiyi külli miqdarda pula aldanan Klarkı birləşdirən ümumi bir cəhət var: acgözlük və tamahkarlıq, daha çox gəlir əldə etmək arzusu. Həmin bu hiss onların hər üçünü aid olduqları

məkanı və doğmalarını, həmcinslərini tərk edib tamamilə yad yerlərə gətirmiş və hər üçünün də faciəsinə səbəb olmuşdur. Klark milliyyətə erməni olan dostu Arturun felinə uyaraq guya Qarabağdakı azadlıq uğrunda döyüşən ermənilərə kömək məqsədilə muzdlu tutulmuş bir döyüşçüdür. Doğma şəhəri Bostonu və ailəsini, övladlarını tərk edərək Qarabağa gəlmiş, üstəlik də ona vəd edilən və erməni icma başçısının təqdim etdiyi 50000 dolları da Ermənistan-da əlindən alıb onu cəbhə bölgəsinə göndərmişlər. Bu səbəbdən o və onun kimi digər muzdlular da “aldandıqlarına görə vuruşmaqdan, adam öldürməkdən çox, qarət barədə düşüncələr. Onlar bir qayda olaraq, kəndləri zəbt edən kimi evlərə soxulur, qiymətli nə varsa götürürdülər. Ələ keçirdiyi qənimət azı on il gen-bol yaşamağa bəs edərdi. Ancaq bu andıra qalmış müharibə qurtarmaq bilmirdi. Klark artıq beşinci il idi ki, bu yad torpaqlarda yadlar üçün vuruşurdu. Beşinci il idi ki, uşaqlarının üzünü görmürdü” [1, s. 90]. Düşdüyü bu dustaq vəziyyətdən xilas olmağın yeganə yolunu həmyerlisi Cimlə birlikdə qaçmaqda – yəni Araz çayından sərhədi keçməklə başqa dövlətin ərazisinə keçməkdə görən Klarkın bütün planları suya düşür. Olduqları dəstənin atəşə tutulması nəticəsində yeganə sağ qalan Klark da bir qolundan aldığı yaranın ağrısına tab edərək xilas ümidilə hərəkət edərkən Boz ilanın həmləsinə məruz qalır. Boz ilan güc-bəla ilə udduğu xeyli böyük ovunu – bala dovşanı həzm etmək üçün bir ağac və ya qaya parçası tapa bilmədiyindən bu yaralı insana sarıla biləcəyini və onun ikinci bir döyüşə artıq qüvvəsi qalmadığını doğru müəyyən etmişdi. Müəllif insanla ilan arasındakı ölüm-dirim mübarizəsini o qədər canlı və təbii təsvir edir ki, oxucu hər ikisinin daxili aləmini, keçirdikləri hissləri, həyatda qalmaq üçün etdikləri cəhdləri gözlərinin önündə canlandırma bilir: “İlanın əlacı yox idi. Bu mübarizədən o geri çəkilməyəcəkdi. Çünki ilan qələbə çalmazsa özü məhv olacaqdı. İnsan isə... Klark vətəninə can atırdı. İkincisi də bir vəhşi heyvanın əlində ölmək ona ağırdan-ağırdı” [1, s. 92]. Təbii olaraq, bu ölüm-qalım mübarizəsində onların heç biri qalib ola bilmir, əksinə hər ikisi məhv olur, çünki hər ikisi öz tamahına, başqa sözlə Şeytana uyanlardır. Səhər açıldıqda yırtıcılar tərəfindən parçalanmış və tək-cə sümükləri qalan Klarka təəssüf ki, dəri heybəsinə topladığı qızıl, gümüş qənimətlər heç bir köməklik edə bilməmişdi. Eynilə Boz ilan da yırtıcıların balaları üçün qənimət olaraq aparılmışdı.

Kiçik hekayənin böyük ustadı Mirzə Cəlildən gələn “klassik satirik hekayə ənənəsini yumoristik məcrada davam etdirməsi ilə də fərdi yaradıcılıq üslubunu meydana qoymuş” [6] Azərbaycan Yazıçılar və Jurnalistlər Birliyinin üzvü, filologiya elmləri doktoru Akif İmanlının (1948) “Müharibə başlandı” (2000) novellasının baş qəhrəmanı Murad müəllim vətənpərvər və açıqsözlü, son dərəcə mədəni, düşməyə nifrət edən, itirilmiş torpaqlarımızı geri qaytarmaq üçün müharibəyə qoşulmağa hər an hazır olan bir ziyalı obrazı kimi elə müəllif ideyalarının daşıyıcısıdır. Əsər həm gözlənilməz nəticə ilə qurtarması, həm də maraqlı süjet xətilə seçiləndir. Düşmən onun xalqına qarşı necə amansızdırsa, Murad da eyni dərəcədə amansız olmağa gərəkliliyini düşünür. Əsərin əvvəlində həyat yoldaşı Xədicənin telefon zənginə cavab verən Murad sonda da həmin telefon zəngini bitirir. Bütün hekayənin əhvalatları, hadisələri də bu telefon zəngində nəql olunur. “Xalqın kədəri mənim kəderimdir” - fikrində olan Murad müəllim də, Şəmil müəllim də Xocalı faciəsinin acısı təzə olduğu zamanda toy büsatı qurmağı çoxlarından fərqli olaraq uyğunsuz hesab edir. Müəllif buna da təəssüf edir ki, “Xocalının bizə nə dəxli?” [8, s. 10] – deyən insanlar öz niyyətlərini yerinə yetirir, övladının toyunu da edir, camaat da yeyib-içir.

Vətənpərvərlik və vətəni müdafiə etməyin zəruriliyi, Vətən yolunda ölümə cəsarətlə gedən qəhrəmanların mərdliyi mövzularında bənzərsiz şeir və poemaların müəllifi, tanınmış şair, yazıçı Həsən Fətullayevin (Elsevər) (1925-2003) “Qaçmaq igidlik deyil” kitabındakı

“Qaçmaq igidlik deyil” (1994), “Kəşfiyyatçılar” (1994), “Girovlar” (1995) kimi hekayələrində 90-cı illərdə Azərbaycan ərazilərinə erməni hərbi təcavüzlərinin gətirdiyi ağır problemlər, müharibə dəhşətləri və əhalinin birlik və əzmlə apardığı mübarizə əks etdirilmişdir. Birinci hekayə Şuşa şəhərinin işğalı zamanında baş verən, qəhrəmanlıq tariximizə yazılacaq, gələcək nəsillərə nümunə olacaq bir hadisənin təsvirindən ibarətdir. Lirik ədəbi növün janrları ilə birlikdə qəhrəmanın şücaətini bədii şəkildə əks etdirən müəllifin vətənçün döyünən ürəyi, keçirdiyi təlaşlar, həyəcanlar əsl vətəndaşlıq nümunəsi təşkil edir. Hekayənin Azərbaycanın musiqi, elm, mədəniyyət beşiyi olan Şuşaya həsr olunmuş bayatı ilə başlaması təsadüfi deyil:

Şuşa, oğlunam sənin,
Əsgəriyəm vətənin.
Yaz köksünə, eşit, bil,
Qaçmaq igidlik deyil [5, s. 3].

Sözün əsl mənasında igid vətən övladı olan, “ömrünün otuz altıncı baharına qədəm qoymuş Şəmistan camaat arasında cəsarətlə öz sözünü deyirdi, onları cəsur olmağa, şəhəri qorumağa, onun yolunda ölməyə səsləməklə özü də var qüvvəsilə döyüşə hazırlayırdı” [5, s. 3]. Öz evini, həyatını səngərə, alınmaz qalaya çevirən Şəmistan vəfali həyat yoldaşı Zülfüyyə həkim və səkkiz yaşlı qızı Qönçə ilə düz 21 gün düşməne güclü müqavimət göstərir, son nəfəslərinə qədər igidliklə vuruşur, düşmən əlinə keçməmək üçün isə olduqları qazmaya benzin tökərək özlərini əbədiyyətə qovuşdurur. Ata-baba yadigarı olan torpaqlarımızın qorunması üçün son ana qədər olsa da, ölümün üzünə dik baxaraq öz imkanları daxilində çarpışmaq, düşmənin qarşısında məğlub kimi dayanmaq, əyilməkdənsə, özünü və ailəsini də məhv etmək şuşalı Şəmistanın əslində, düşmən üzərində parlaq mənəvi qələbəsidir. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Ramiz Qasimov bu hekayə haqqında yazır: “Qeyrətli Azərbaycan övladı Şəmistan təkbaşına günlərlə evini əhatəyə alan onlarla erməni silahlılarıyla qəhrəmanlıqla döyüşür. Düşmən əhatəsindən çıxara bilmədiyi həyat yoldaşı Zülfüyyəni və qızı Qönçəni erməni faşizminin insanlığa zidd vəhşi əməllərindən qorumaq üçün Şəmistan böyük hünər, cəsarət və rəşadət göstərir. İnsanlıq və mərhəmət tanımayan nanəcib düşmənin əlinə keçməmək üçün Şəmistanın ailə üzvləri ilə bir-birlərinə sarılaraq evini yandırması və düşməne də ciddi zərər yetirməklə öz namus və iffətlərini qoruması Azərbaycan övladı və ailəsinin şərəf, ləyaqət və qeyrət rəmzi olaraq ümumiləşir” [10]. Buna görə akademik İsa Həbibbəyli onun müharibə dövründə Azərbaycan xalqının igid oğul və qızlarının qəhrəmanlıqlarından, vətənpərvərliyindən bəhs edən əsərləri haqqında danışarkən bu əsərlərdə ictimai motivlərin insan mənəviyyəti ilə vəhdətdə təsvir olunduğunu və yazıçının bütün yaradıcılığı boyu cəmiyyət və qəhrəman münasibətlərinin bədii təqdiminə üstünlük verdiyini xüsusi olaraq vurğulayır.

“Bir payız günü”, “Günəş həmişə olacaq”, “Balaca nağılçı”, “Yeddi ilin ayrılığı”, “Vaxtla üz-üzə” və s. kitabların müəllifi Bayram İsgəndərlinin (1943) yaradıcılığında orijinal mənsur şeirlərlə yanaşı, hekayə janrının da özünəməxsus yeri vardır. 2013-cü ildə çap olunmuş post-modern üslubda yazılmış nümunələr sırasında filologiya elmləri doktoru Salidə Şərifova Bayram İsgəndərlinin “Tabut şəhər” hekayəsini bədii baxımından yüksək qiymətləndirir: “Bayram İsgəndərli “Tabut şəhər” hekayəsində real və qeyri-real aləmlərin qarışması əsasında maraqlı bədii məkan yarada bilmişdir. Əsərin qəhrəmanı yuxuda qaranlıq dünyaya, daha qısaı Tabut şəhərinə düşür. Düşdüyü yerin hara olmasını soruşan qəhrəmana: “Heç narahat olma, bu şəhərə gələndə hamımız sən kimi olmuşuq. Əvvəl qaranlıqda heç nə görməmişik. Sonra qaranlığa alışmışıq...”. Tabut şəhəri müəllif tərəfindən müasir cəmiyyətin alleqoriyası kimi istifadə edilir” [12]. “Yuxular o yuxular deyil” hekayəsində Azərbaycanın dilbər guşəsi, elm

və incəsənət mərkəzi olan Dağlıq Qarabağdan məcburi şəkildə köçməli olan Qasım kişinin uzun illərdən bəri hər axşam yuxularında gördüyü doğma el-obasından ayrılmaq istəməməyi və müəyyən zaman keçdikdən sonra artıq yuxularında belə Qarabağını görə bilməməyinin kədəri ümumiləşdirilmişdir. “Ömrümü zə bir gün də qalsa, Qarabağa qayıdacağıq. Öldü var, döndü yoxdur” – deyən Qasım kişi “yerinə girib yuxuya gedən kimi özünü Qarabağda, doğma kənd-kəsəyində, ev-eşiyində görürdü. Həyat-baca işləri ilə məşğul olurdu: yer belləyib lək düzəldirdi, ağac əkirdi, inəyə, dana-doluğa, qoyun-quzuya baxırdı... Kəndin içindəki çay-xanaya gedib tay-tuşları ilə çay içir, oradan-buradan danışırdı. Söhbətləri də əsasən köhnə kişilərdən olurdu, onların igidliklərindən, səxavətlərindən olurdu... Elə ki yuxudan ayılırdı, görürdü, Qarabağ nə gəzir, ev-eşikləri nə gəzir, tay-tuşları nə gəzir... Başlayırdı deyilməyə” [13]. “Öz havasına oynayan qarı” hekayəsinin əsas qəhrəmanı da ürəyi Qarabağ eşqilə döyünən yaşlı yüzü adlanmış, həyata nikbin baxan və məcburən yaşadığı Bakı şəhərindəki mağarda da Qarabağda oynadığı oyun havalarını – “Heyvagülü”nü, ya da “Naz eləmə”ni çox böyük məharətlə oynayaraq hər kəsi heyran edən Gülxanım nənədir. “Yuxular çin olacaq...” hekayəsində “Qaşqa” inəyinin boynundan açıb götürdüyü ipi və kənddən çıxanda geydiyi rezin qaloşu doğma kəndinə qayıtmamış can verərsə, qəbrinə qoymağı vəsiyyət edən Ballı arvadın vətən həsrəti bədii şəkildə öz ifadəsini tapmışdır.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, vətənpərvər şair Qafar Qərib (1976) bədii yaradıcılığında əsas sahə olaraq poeziyanı seçsə də, bir sıra digər janrlarda da (hekayə, pırıça, esse, xatirə, məqalə və s. – A.O.) maraqlı nümunələr qələmə almışdır. Bu əsərlər onun sayca beşinci kitabı olan “İki qapı arasında” kitabında toplanmışdır. Kitaba Vüsalə Vaqifqızı “Qafar Qəribin qəribəlikləri” adlı ön söz yazaraq bu kitabdakı əsərlərin də “ən azı onun poeziyası qədər, şeirləri qədər” [9, s. 4] oxucunun qəlbinə yol tapdığını qeyd edir. “Qanlı gecə” (1992), “Rembo Qarabağda” (1992), “Qəhrəman” (1995) hekayələri qəhrəmanlıq, şəhidlik və vətənpərvərlik kimi ictimai mövzularda qələmə alınmışdır. Hər üç hekayənin qəhrəmanları üçün Vətən sevgisi, Vətən torpaqlarının geri qaytarılması üçün çalışmaq ana məhəbbətindən, şəxsi sevgidən öncə gəlir. Şəhidlərimizin qisası alınmayınca, müharibədə zəfər qazanılmayınca toy, bayram etməyi özünə ar bilən, qəlbləri Vətən eşqi ilə döyünən Gülçöhrə, Arzu kimi gənc qızlarımız, özü də adı kimi qəhrəman olan Qəhrəman, “Rembo” ləqəbli kəşfiyyatçı Elxan Muradov, İsmət ananın bir yaşından atasız böyütdüyü gözünün ağı-qarası, yeganə övladı Ələvsət kimi mərd oğullarımız sayəsində bu gün düşmən üzərində qələbəni qeyd edə bilirik. Hər birinin qəhrəmanlığı bir romana sığa biləcək mövzu haqqında Qafar Qərib kiçik hekayə janrının imkanları daxilində böyük qürur hissilə söz açmışdır. Xüsusən, Elxan Muradovun düşmən səngərinə keçib muzdlu bir zəncini öldürərək uğurlu bir əməliyyat həyata keçirərək düşmən qərargahını yerlə bir edərək, geri qayıtması qürurverici bir hadisə kimi bədii ifadəsini “Rembo Qarabağda” hekayəsində tapmışdır. Bölük komandirinin Elxan dediyi sözlər Elxan kimi igid oğullarımıza ümumxalq sevgisinin təzahürüdür: “Dünənki qəhrəmanlığın təqdirəlayiqdir. Bu əməliyyat bütün Ermənistanı lərzəyə salıb, düşməni çox sarsıdıb. Mən qürur hissi keçirirəm ki, mənim başçılıq etdiyim bu bölükdə sən kimi qəhrəman kəşfiyyatçı var. Sən kimi oğulları olan bir xalq ağlamaz!” [9, s. 63]. Bu gün Elxan kimi qorxmaz, cəsur oğullarımızın rəşadəti və cənab Ali Baş Komandanımızın həyata keçirdiyi ardıcıl və məqsədyönlü siyasətin nəticəsində vətənin işğal altında olan torpaqları azad olunmuşdur.

Azərbaycan milli mücadilə tarixində daha çox müstəqillik sevinci və soyqırım kədərləri ilə xatırlanan XX əsrin qan yaddaşına “şəhid şəhər” kimi yazılan Xocalının tarixi həqiqətlərini ifadə etməyə sözlər, kəlmələr aciz qalır. Bəzən buna görə Azərbaycanla terrorist erməni xalqı

arasındakı bu müharibə və münaqişədən, Qarabağ dərindən bəhs edən bədii əsərlərin kifayət qədər yazılmamasına dair iradlara rast gəlirik. Öz xalqının günahsız nümayəndələrinin başına gətirilən müsibətlərdən, onlara verilən işgəncələrdən bədii əsər yazmaq, əslində, heç də asan deyil. Lakin nə qədər çətin də olsa, bədii ədəbiyyat xalqın həyatının hər anını, həm acısını, həm də kədərini bir güzgü kimi əks etdirməyi, bugünkü faciələri gələcək nəsillər üçün unutmayaqları bir ibrət dərsi kimi öyrətməyi qarşısına vəzifə olaraq qoymuşdur. Naxçıvan ədəbi mühitinin istedadlı nümayəndələrindən olan, bədii yaradıcılığa hekayə və mənsur şeirlərlə başlayan, sonralar “Qaçaq Quşdan”, “Qarabəkir əfsanəsi”, “Kalbalı xan”, “Qan içində işıq” irihəcmli tarixi nəsr əsərləri ilə oxucuların rəğbətini qazanan tanınmış yazıçı Güllü Məmmədovanın (1947) əsərlərində “hər hansı hadisənin təsvirindən daha çox onun oyatdığı duyğuları, obrazların hissi-mənəvi yaşantılarını dolğun bədii səviyyədə təqdim etmək başlıca məziyyət kimi ön planda dayanır” [7, s. 3]. Onun “Ağır gün”, “Meşə pərisi”, “Körpə” hekayələri müstəqillik uğrunda mübarizədə və erməni qaniçənlərin elan olunmamış müharibəsində törədilmiş faciələrdən – Qanlı Yanvar və Xocalı faciəsindən bəhs edir. Bu hekayələr qanlı tariximiz – erməni terrorizminin ifşasıdır. Çarəsizliyin insana yaşatdığı əzabların ifadəsi olan “Meşə pərisi” və “Körpə” hekayələri isə heç bir zaman və məkanla bağlı qeydlər olmasa belə, Xocalı faciəsinin baş verdiyi günlərin hadisələrindən bəhs edir. Hətta yüzlərlə bu mövzuda bədii əsər qələmə alınsa da, real zəmində Xocalıda günahsız insanlara qarşı törədilən insanlıq adına sığışmayan qəddarlıq, qaniçənlik, faşizm, soyqırım aktlarının mindən birini belə bədii şəkildə ifadə etmək mümkün deyil. Birinci hekayədə reallıqdan daha çox müəllif arzularının əksini daha qabarıq hiss edirik. Hekayə Xocalı şəhərinin sakinlərindən olan gənc, nişanlı bir qızın gecənin qaranlığında isti ocağından “hürüküdülmüş vəhşi at kimi baş götürüb” [11, s. 276] şəhərin axırını evindən sonra başlayan düzənlik boyu və meşəyə doğru qaçmağının təsviri ilə başlayır. İstər yandırılmış şəhərin, istərsə də qızın aldığı fiziki və mənəvi zərbələrin təsviri insan qəlbini parçalayan, həqiqətən baş vermiş tarixi cinayətin bədii sözlə təsvir edilməsində aciz qalınan ifadəsidir: “Üstünü qar örtmüş çöllük qızın yalın ayaqlarının altında ağappaq tikanlığa oxşayırdı. Çünki qız ayağını haraya qoyurdu, elə bil ayaqlarına yüz yerdən iynə sancılırdı. Göynərtisi topuqlarına qədər işləyirdi. Əgər ürəyi sinəsində qorxudan, vahimədən şiddətlə çırpınmasaydı, sakit-sakit döyünsəydi, bəlkə də özünü meşəyə çoxdan yetirmişdi” [11, s. 276]. Çöllükdə onun kimi ölümlə gizlənpaç oynayanların sayının çoxluğundan xəbərdar olan gənc və qorxmaz qız meşədə qurulan pusqudan xəbərsiz olduğundan orada öz doğma xalqının nümayəndələrindən kimisə tapmaq və birlikdə xilas olmaq ümidiylə dayanmadan irəli qaçırdı. Talada kənardan izlədiyi hadisə - şəhəri qızmar tiyana döndərən erməni şeytanlarından birinin “ovladığı” azyaşlı oğlanı: “Mən türk qanı içməyi xoşlayıram. Səni indi asıb qoyun cəmdəyi kimi parçalayacam. Qanından içib qızışacam” – sözləri ilə cəllad soyuq-qanlılığı ilə ağacın möhkəm budağından asmağa çalışması gənc qızı hiddətləndirir. İndicə yurduvasını, ev-eşiyini dağıdıb yandırmış, nə qədər insanı qəddarcasına həlak etmiş bu vəhşi diğadan heç olmazsa bir soydaşını xilas etmək arzusu içində baş qaldıran bu gənc qız ona hədəfi nişan almağı öyrədən nişanlısının: “Bir gülləni özün üçün saxla, düşməne əsir düşməkdənsə, özünü öldür” sözlərini xatırlayır, lakin bu dəqiqə, bu anda özündən çox düşmən əlində olan yaralı soydaşını xilas etməyi daha üstün hesab edir. Erməni cəlladını kəndiri ağaca asmaq istədiyi anda elə əlindən sərrast nişan alaraq yaralayan qız sonra da öz qanını özünə içirərək türk qanına susamış bu vəhşiyyə ibrət dərsi verir. Qarşıda meşədə onları sayı-hesabı bilinməyən erməni quduzlaşmış diğalarını gözlədiyini bilə-bilə oğlanın birinci ölüm təhlükəsindən xilas olmağının sevincini müəllif son dərəcə təbii ifadə edə bilmişdir: “Oğlan söz tapıb deyə bilmirdi. Ona elə gəldi qız nağıllardan uçub gəlmiş pəridi. Gəldi və onu şeytanın caynağından

qopardı” [11, s. 276]. Ayaqları yarıdonmuş vəziyyətdə olan “Meşə pərisi” və oğlanın bir-birinə kömək edə-edə meşəyə daxil olmaqları və kölgələrinin ay işığına bürünmüş ağaclıqda gözdən itməsi ilə hekayə tamamlanır. Hər iki obrazın da sonrakı taleyi, meşədə hansı çətinliklərdən keçib-keçmədikləri barədə oxucu məlumatsız qalır. “Körpə” hekayəsində yenə qanlı faciə günlərində qarlı, şaxtalı havada, düşmənin əlinə keçməmək üçün Ermənistan dağlarından adlayıb Azərbaycan tərəfə keçən bir ananın qundaqda bərk-bərk bükülmüş körpəsini kolluğun altında gizlədərək 4 övladından üçünü çox böyük çətinliklə gətirib bu taya çıxarması, lakin ana qəlbinin heç bir vasitə ilə rahatlıq tapa bilməməsi, sonradan xeyirxah insanların köməyi ilə həmin yerə qayıdıb körpəsini sağ tapa bilməsinin sevinci əks olunmuşdur.

Gənc şairə, jurnalist Təranə Arifqızının (1971) Vətən müharibəsi mövzusunda “Qıfıl”, ermənilərin zaman-zaman torpaqlarımıza göz dikməsindən bəhs edən “Sirli təbəssüm”, müstəqilliyimizin ilk illərinin çətinliklərini bədii dillə ifadə edən “Keçid”, tutduğu vəzifədən sui-istifadə edənlərin tənqid olunduğu “Təzyiq”, insanın dünyasını dəyişdikdən sonrakı ikinci həyatının təsvir olunduğu “Ürək”, “Son nəfəs” və Xocalı faciəsinin dəhşətlərindən bəhs edən “Yaralı qadın” hekayələri müəllifin hekayə janrında olduqca müxtəlif ictimai məzmunlu, milli və hətta bəşəri mövzulara toxunduğunu göstərir. Sonuncu hekayə bədii təsir gücü baxımından diqqəti cəlb etmiş və əski Azərbaycan əlifbası ilə İranda “yeniqapı.com” saytında da verilmişdir. Hekayədə düşməne qan udduran igidin anası ağbirçək qadının cavan gəlini və nəvələrini vəhşi cəlladların əllərinə verməməkcün etdiyi cəhdlər, gəlini və südəmər körpə də daxil olmaqla 2 nəvəsinin, ətrafdakı digər insanların başına gətirilən faciələr, insanlığa yaraşmayan vandalizm və s. erməni vəhşiliklərinin gələcək nəsillərə tanıtılması baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Ağbirçək ananın əsərdə bilavasitə iştirak etməsə də, igid, cəsur bir komandir kimi obrazı yaradılmış oğlunu divardan asılmış şəkildən tanıyan saqqallı erməni dığası onun şəkildən belə diksinir: “Gözünün önünə on gün bundan qabaq tək canıyla onların əlliyyə yaxın adamını öldürən, iki topunu, bir tankını məhv edən döyüşçü gəldi. Bu, o idi. Onlara qan udduran, ürəklərinə qorxu salan komandir. Son gülləsinə kimi onların gözünün odunu alan qəhrəman tankla bərabər özünü də məhv etmişdi”. Ağsaçlı ananın məğrur baxışları, sözləri, mənfur düşmənin qarşısında qürurla dayanmağı, aldığı zərbələrin dözülməzliyinə baxmayaraq, diz çökməmək üçün ısrarla duruşu əsl Azərbaycan qadınına xas olan cəhətlər kimi səciyyələnir. Ana özü məhv olsa da, saqqallı vəhşini də düz ürəyinin başından bıçaqla yaralayaraq məhv edə bilir. Daha sonra işgəncələrə məruz qalan həmin ananın cavan gəlini və iki uşağı ölür. Müəllif bu vandalizm hadisəsini deyil, onun tükürpədən nəticəsini gözlər önündə canlandırır: “Üz-gözü qana bulaşan körpənin zəif iniltisi donmuş sükutu pozurdu. Qadın balasının həmirini hiss edib, şaxtadan ağaca dönmüş, parça-parça olmuş əlləri ilə onu axtarıb tapdı. Ağrıdan qıvrılıraq, bir əlini yerə dayaq verib dikəlməyə çalışdı. O biri əlilə onu özünə tərəf çəkdi. Anasının qoxusunu almış uşaq boş qalmış yaralı sinəni balaca əlləri ilə qucaqladı. Dəhşətli ağrıdan qadın şüurunu itirdi, amma körpəni buraxmadı. Körpə balaca, titrək dodaqları ilə axtardığını tapmasa da, təzə yaranın ortasından axıb paltarda laxtalanmış süd qoxulu qanı acgözlüklə əmməyə başladı. O, qeyri-ixtiyari balasını bağına basdı. Soyuq hava onu bir az özünə gətirdi. Amma, kaş ki, özünə gəlməşəydi. Qadının gözü biləyinə göy muncuq bağlanmış tək ələ sataşdı. Qan sağılmış gözlərini yumub, bir də açdı. “Demək...oğlumu da...”! Onsuz da nə çığırmağa, nə də ağlamağa heyi qalmamışdı. Nitqi qurudu. Körpəsini bərk-bərk sıxmış qolları yavaş-yavaş boşaldı... Yenidən huşunu itirərkən – “Aman Allah! Allah cəzanızı versin, vəhşilər, əclaflar!” - deyərək çığıranda doğma səsləri eşitdi” [3]. Daha sonra müəllif “ac qurdların körpə quzuları parçaladığı dumanlı bir qış günü” [3] işgəncələrə məruz qalmış insanların meyitlərinin ürək parçalayan qanlı mənərəsini canlandırır.

Gənc yazarlardan Leylanın (Səfərova) (1981) "İnsansız küçələr" adlı ilk kitabında müxtəlif illərdə yazdığı "Məsum", "Şəhidin göz yaşı" hekayələri ictimai əhəmiyyətli mövzularda qələmə alınması ilə diqqəti cəlb edir. Birinci hekayənin əsas obrazlarından biri Xocalı faciəsinin ağırlı anlarını lentin yaddaşına köçürərək Xocalı soyqırımını haqqında həqiqətlərini dünyaya yayan Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Çingiz Mustafayevdir. Tarixdən məlumdur ki, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Allahverdi Bağırovun Vitali Balasanyanla apardığı danışıqlar nəticəsində hərbi operator Seyidağa Mövsümlü və Çingiz Mustafayevin Xocalı hadisələrinin görüntülərini lentə alması mümkün olmuşdur. Hekayədə Xocalı dəhşətlərinin təsviri ilə yanaşı, Ağdama gətirilmiş meyitlərin içindən bir ananın qucağından zorla qoparılmış körpənin sağ qalmasının yaratdığı sevinc hissəsinin təsviri azacıq da olsa, oxucunun qəlbinə toxtaqlıq verir.

Beləliklə, müstəqillik illərində həm azadlıq uğrunda mübarizə, həm də mübariz bir xalqın şəhidlərinin qanı bahasına azadlığını qazandığı, ədalətsiz müharibənin başlanması dövründən bəhs edən ictimai məzmunlu hekayələr, həm də müstəqillikdən öncə yazılmış, lakin bu illərdə nəşr olunmuş hekayə kitabları kifayət qədərdir. Maraqlı məzmunu qədər, bədii-estetik baxımdan seçilən, simvolik məqamlarla zəngin, şüuraltı düşüncənin, hiss və duyğuların ön planda olduğu, dünyaya və həyata fərqli, orijinal, özünəməxsus münasibət ifadə edən hekayələr bir çox müxtəlif mövzulara həsr olunmuşdur. Müstəqillik illərinin digər irihəcmli epik və ya dramatik janrlara nisbətən olduqca zəngin hekayə mənzərəsində Qarabağ həsrəti və Xocalı soyqırımının bədii ifadəsini əks etdirən nümunələr xüsusilə diqqətəlayiqdir. Bədiiilik, təsirlilik baxımından nə dərəcədə uğurlu alınıb-alınmamasından asılı olmayaraq bu əsərlər müasir həyatımızın, müharibə və atəşkəs dövrünün obrazlı ifadəsi, qanlı yaddaşımızın, tariximizin bədii əksidir. Qan yaddaşımızı, tarixi keçmişimizi bədii sözün imkanları ilə əks etdirən bu kimi əsərlərin qələmə alınması həm milli ideologiyaya xidmət baxımından, həm də yaşanan tarixi gerçəklikləri dünyaya çatdırmaq, erməni xalqının iç üzünü açıb ortaya qoymaq baxımından çox mühüm məna və əhəmiyyət kəsb edir. Bu hekayələrin bir çox xarici ölkələrdə nəşri müasir Azərbaycan hekayəsinin uğuru kimi dəyərləndirilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov A. Çətin günün dostu: Hekayələr. Naxçıvan: Əcəmi, 2003, 120 s.
2. Axundov A., Vəliyev S. Naxçıvan ədəbi mühiti. Bakı: Nurlan, 2008, 216 s.
3. Arifqızı T. Yaralı qadın. <https://kulis.az/news/28352>
4. Bağıroğlu H. Həyatı olduğu kimi... / Akif Axundov. Çətin günün dostu: Hekayələr. Naxçıvan: Əcəmi, 2003, 120 s.
5. Elsevər H. Qaçmaq igidlik deyil. Bakı: Gənclik, 1998, 84 s.
6. Həbibbəyli İ. Yubiley elmi məqaləsi əvəzinə hekayə // 525-ci qəzet, 2018, 27 dekabr.
7. Həşimli H. Əbədi məhəbbət, ədəbi məharət (Ön söz) / Güllü Məmmədova. Mənim üçün varsan. Bakı: Nurlan, 2004, 304 s.
8. İmanlı A. Müharibə başlandı: Hekayələr. Naxçıvan: Məktəb, 2013, 110 s.
9. Qərib Q. İki qapı arasında. Bakı: ADPU, 2007, 114 s.
10. Qasimov R. Bir imzam vardır mənim... <https://naxcivanxeberleri.com/cemiyet/37808-bir-imzam-var-dir-mnim-ramiz-qasimov-yazir.html>
11. Məmmədova G. Mənim üçün varsan. Bakı: Nurlan, 2004, 304 s.
12. Şərifova S. Ötən il yazılmış nəsr əsərləri haqqında. <http://yarpaq.az/az/salide-serifova-ten-il-yazlms-nesr-eserleri-haqqnda/>

13. <https://525.az/news/36277-bayram-isgenderlinin-hekayeleri>

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: orujovaaygun82@gmail.com

Aygun Orujova

ARTISTIC REFLECTION OF THE KHOJALY MISFORTUNE AND THE GRIEF FOR KARABAKH IN THE GENRE OF A STORY DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE (IN THE NAKHCHIVAN WRITER ENVIRONMENT)

The genocides that occurred in the life of the Azerbaijani people at the end of the 20th century, the loss of their native lands, gaining independence at the cost of the blood of martyrs, feelings of sadness caused by refugees, captivity, and other events, inexhaustible longing for their native land, people, Motherland were among the main topics in Azerbaijani literature in general, and in the writing environment of Nakhchivan. The inhuman atrocities of the Khojaly genocide, the occupation by the Armenian-Russian military formations of one of the corners of the homeland – Nagorno-Karabakh and the surrounding regions, the suffering of people incurred because of these vast losses are written in our literary memory by the capabilities of the artistic language. The common thing that unites these artistic samples is the confidence that the people will return to the Holy Homeland one day.

Keywords: *martyrdom, refugee, captivity, undeclared war, freedom, belief in victory.*

Айгюн Оруджева

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОТРАЖЕНИЕ ХОДЖАЛИНСКОЙ БЕДЫ И КАРАБАХСКОЙ ТОСКИ В ЖАНРЕ ПОВЕСТИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ (В НАХЧЫВАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЕ)

Геноциды, произошедшие в жизни азербайджанского народа в конце XX века, потеря родных земель, обретение независимости ценой крови шехидов, чувство печали, вызванное беженством, пленом и другими событиями, неиссякаемая тоска по родной земле, народу, Родине были одними из главных тем как в азербайджанской литературе в целом, так и в литературной среде Нахчывана. Бесчеловечные зверства Ходжалинского геноцида, оккупация армяно-российскими военными формированиями одного из уголков родины – Нагорного Карабаха и прилегающих к нему районов, страдания людей, понесенные из-за этих огромных потерь, написаны в нашей литературной памяти возможностями художественного языка. Общим, объединяющим эти художественные образцы, является чувство уверенности в том, что однажды народ обязательно вернется на Святую родину.

Ключевые слова: *шехидизм, беженство, плен, необъявленная война, свобода, вера в победу.*

(Akademik İsa Həbibbəyli tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 02.08.2021

Son variant 03.09.2021